

Retorik och handlingsteori - Oslo konferensen 2006

José Luis Ramírez

Den här texten har för avsikt att visa att Retoriken kan uppfattas som en medveten och systematisk grundkunskap om människans förnuftsutövande och kunskapsutveckling i största allmänhet. Retoriken är inte en informell bastard av logiken. Retoriken är egentligen logikens grund och därmed grunden för allt vetenskapligt tänkande. Att retorikkunskapen i den sammanställning av Aristoteles' skrifter som vi lärt känna hamnat utanför *Organon* (Aristoteles "logiska" skrifter) är ett beklagligt misstag. Så var det dock inte hos de arabiska filosoferna som introducerade Aristoteles i den europeiska medeltiden. De höll samman alla uttrycksformer för den mänskliga förnuftsutövningen under samma tak. Uppsatsens författare - som under de senaste tjugo åren utvecklat en aristotelisk retorikgrundad humanvetenskaplig handlingsteori - vill härmed öppna en diskussion som kan leda en uppfattning av Retoriken som en allomfattande teori om den mänskliga kunskapens användning i dess olika former, dvs. även i den formellogikdominerade vetenskapen.

1. Emottagande och katalogisering av Aristoteles' verk Retorikens placering: Andronikos och araberna

Den som ägnat sig åt aristotelisk filosofi i något av våra västerländska universitet har lärt sig att skilja mellan Logik och Retorik och att betrakta logiken som den grundläggande och korrekta instrument för förnuftets utövande.

Logiken, i den form som vi känner den, skapades av Aristoteles, som också utvecklade en retorikteori. Logiken hette inte ännu "logik", men dess problemställningar ingick i en samling texter under det gemensamma namnet *Organon*, d v s "instrument", eftersom logiken hade en instrumentell funktion i kunskapen. Det var Andronikos från Rhodos, några decennier före Chr., som enligt utsago åtog sig att klassificera Aristoteles verk. *Organon* (kunskapens instrument) omfattade följande texter:

- Kategorierna,
- Om tolkning (*Peri hermeneias*),
- Analytikerna,
- Topikerna,
- Sofistiskens vederläggning.

Men inte Retoriken och Poetiken. Dessa två bildade - enligt kompilatorn Andronikos - särskilda verk, utanför de logiska skrifterna. Detta särskiljande mellan logik och retorik har haft en ganska förödande effekt i vår utbildning, skulle jag vilja påstå.

De arabiska filosoferna som mellan 800- och 1200-talet i bl. a. Bagdad och Cordoba ägnade uppmärksamhet åt grekisk filosofi (*falsafa*). I den aristoteliska filosofin fann de en bra grund för att föra in rationaliteten i deras världsbild. De visade en mer nyanserad uppfattning om innebörden i rationalitet, logik och retorik och sammanhanget dessemellan. I deras vedertagna klassificering av Aristoteles verk ingick såväl Poetiken som Retoriken i den samlade skrftsamlingen som de grekiska kompilatorerna kallade *Organon*.

I den arabiska filosofin hänger vetenskap, samhällsstyret och religion samman. Förnuftet (*logos*) uppfattas då inte som en individuell, utan som en gemensam egenskap. Sanningen uppfattas som trovärdighet och tillit. Talet om en objektiverad sanning, oberoende av situation och person, är ett västerländskt påhitt. Vi förenar på ett paradoxalt sätt en stark individualism med ett förnekande av subjektet.

För arabiska filosofer som al-Farabi (c:a 875-955) och Averroes (1126-1198) var förnuftet det instrument som människor använder för att reda ut sitt liv i gemenskap med varandra. De hade visserligen stor respekt för logiken, som det vetenskapliga förnuftets instrument, men förnuft betydde inte bara vetenskap. Mänskligt förnuft (*logos*) visade sig i det säregna sättet att gemensamt resonera och utveckla sin kunskap och sina ståndpunkter, vilket skilde människan från övriga djur. Häri stämde deras inställning helt och hållet med Aristoteles beskrivning av människan i *Politiken*. {1253a 7-18}:

"Det är uppenbart varför människan är ett samhällsdjur (*politikon zōon*) i större mån än vilket bi eller vilka flockdjur som helst: ... bland alla djur endast människan besitter ordförmåga (*lógos*). Ljudet (*fonē*) är tecken för smärtan och lusten och därför har också alla andra djur det, ty deras natur når fram till att känna smärta och lust och ge dem till känna för varandra; men *lógos* är till för att uppenbara det nyttiga och det skadliga, liksom det rättfärdiga och det orättfärdiga, och det är, i jämförelse med alla andra djur, människans attribut att endast hon äger kännedom om det goda och det onda, det rättvisa och det orättvisa osv., och gemenskapen om dessa saker åstadkommer hushållet (*oikían*) och stadssamhället (*polin*)".

Det märkliga är att de arabiska filosoferna - som så gärna översatte och kommenterade Aristoteles verk (framförallt Nikomakiska etiken och Retoriken) -, inte tycks ha känt till Aristoteles *Politiken*. De torde således ej ha läst de ord som jag nyss citerat. Al-Farabis uppfattning av mänskligt förnuft (*logos*) stämmer dock till punkt och pricka med innehållet i den aristoteliska förklaringen av vad *logos* innebär. Det framgår tydligt att *logos* i detta aristoteliska citat inte bara står för något som har med sanning och strikt vetenskap att göra. Ordet "sanning" (*aletheia*) förekommer inte heller i citatet. Vad förnuftet söker är att genom övervägande reda ut vad som är acceptabelt eller ej, d.v.s. en samrådande (*deliberativ*) uppgift som ofta tillskrivits retoriken. Citatet tillkännager också förnuftets samhällseliga funktion.

Aristoteles deklaration går dock längre än så: han deklarerar att det är samhället som gör oss till människor, snarare än tvärtom: "den som inte kan leva i gemenskap eller den som är så självständig att han inte behöver delta i stads gemenskap en, han är antingen ett odjur eller en gud" skriver han (Pol. {1253a 27-29}).

Människan är inte det enda djuret som är "socialt" (samhällsdjur - *politikon zōon*). Han nämner explicit bina och flockdjuren och kunde även ha nämnt hundarna och katterna, som kan leva i sällskap med människor. Men människan är det enda djuret som genom sitt förnuft (*logos*) förmår att bilda en specifik typ av samhälle, där kulturen blir människans natur och där samhällsmedlemmarna inte bara reproducerar det som finns, utan skapar helt nya världar med sina handlingar. Att föreställa sig nya världar och att planera för framtiden är något som bara är människan givet, tack vare ett förnuft som ägs gemensamt och inte bara individuellt. I allt detta kan man påstå att de arabiska filosoferna var mer trogna Aristoteles än vad vi själva varit.

Förnuftet kännetecknas då av alla former av resonemang som människor använder sig av för att tillsammans nå praktiska syften: att föra till bevis (*logik*), att argumentera för eller emot något (*dialektik*), att göra något trovärdigt och skapa tillit (*retorik*), att vilseleda med skenbara argument (*sofistik*) och att framföra något på ett tilltalande och klagörande sätt (*poetik*). *Organon* omfattar för den arabiske aristotelikern förnuftets fem olika tillvägagångssätt:

Abu Nasr al-Farabi kallar dessa för "syllogistiska former", utan att göra den sedvanliga distinktionen mellan "syllogism" och "entymem" som vi är vana vid. Att införa en sådan distinktion skulle dels skapa problem vid sorteringen av de fem formerna i två kategorier, dels skapa en skarp skillnad som al-Farabi tycks vara mån att mildra¹.

¹ Aristoteles själv använder termen *syllogismón* för både bevisföring, det dialektiska och det retoriska resonemanget. Se *Första Analytikerna* {40 M-23 ff}.

Logiken, såsom vi uppfattar den, är en beundransvärd förnuftsteknik, också för de arabiska filosoferna, som gärna vill lyfta fram det vetenskapligt säkra som den högsta kunskapen. Men på några ställen försägar sig al-Farabi, när han ändå medger att retoriken är den riktiga utgångspunkten, den form av förnuftsutövande som återfinns hos människan innan hon upptäckt den genom reflexion. Så här står det i "Kitab al-huruf" eller "Bokstävernans bok" (om ordens, filosofins och religionens ursprung), V, 140-141:

"Den som undersöker dessa tings orsak använder till att börja med retoriska metoder, när han tillrättalägger andras åsikter och lärdomar eller när han granskar deras tillvägagångssätt, eftersom de retoriska metoderna är de första syllogistiska metoderna man behärskar. Så uppstår forskningen av de tekniska och naturvetenskapliga företeelserna.

De som teoretiserar kring dessa frågor upphör aldrig att använda sig av retoriska metoder. De skiljer sig från varandra vad gäller idéer och system, så att diskussionen utvecklas utifrån vad var och en erfarit och vad han har tagit och reviderat från andra. Ty var och en behöver rättfärdiga och dokumentera sina antagna metoder, om han möter opposition vid revideringen och övervägandet av hans idéer. Han anstränger sig att befästa sina idéer och att övervinna oppositionen eller få den att väga lätt".

Hur mycket vi än försöker komma fram till en formell kalkyl, till en diskurs som bygger på säkra premisser uppbyggda på väl definierade termer, så måste vi treva oss fram till det genom att överväga och välja både tema, aspekter och tillvägagångssätt. Det gäller - som jag brukar säga - att "famla sakta", när man samlar fakta. Vi kommer fram till vetenskaplig klarhet först när vi valt, valt bort, sorterat samt skapat ordning och reda på det som ska betraktas i den vetenskapliga diskursen. Vilket innebär att det alltid föreligger ett retoriskt tillvägagångssätt. Vetenskapliga påståenden om säkra orsakförhållanden stödjer sig i en vetenskaplig princip som heter "*ceteris paribus*" och som säger att ett vetenskapligt samband mellan orsak och verkan endast kan säkras "om allt annat förblir oförändrat". Det är därför ett vetenskapligt experiment för att fastställa en bestämd orsak, ser omsorgsfullt till att andra omgivande fenomen (t ex temperatur och lufttryck) hålls under kontroll. Annars riskerar man att ta fel på vad som är den egentliga orsaken.²

En retoriskt oberoende vetenskaplig situation är en utopi, eftersom redan själva valet av studieobjekt bygger på intentioner, inte på externa orsaker. En vetenskap som, liksom medicinvetenskapen, måste röra sig bland en mängd oförutsägbara och ibland svårkonstaterbara faktorer, kan inte utesluta diskursformer av framställande (*epidiktisk*), utvärderande eller övervägande karaktär.

Och att påstå att *sannolikheten* kännetecknar retoriken är antingen att skapa begreppsförvirring eller att erkänna att all mänsklig kunskap utvecklas retoriskt, eftersom inte ens vetenskapen kan nå en absolut sanning utan bara starkare eller svagare grader av sannolikhet. Poppers falsifikationsteori är ett bevis på detta.

"... de dialektiska och sofistiska tillvägagångssätten, liksom den filosofi som bygger på troliga antaganden eller den vilseledande filosofin, alla dessa föregår tidsmässigt den apodiktiska filosofin, som bygger på bevisföring." (al-Farabi, op.cit. 108)

Det ursprungliga, naturliga resonemanget kommer fram i det talande språket. Det är först med skriftens uppkomst som en noggrann reflexion över språkbruket och - i förlängningen därtill -, en diskursiv vetenskaplig konstruktion och en formell logik blir möjliga. Även retorikens begreppsapparat och vetenskapliga struktur uppstår med hjälp av skriftspråket, även om retoriken har sitt naturliga säte i talspråket.

² Påståendet om att en effekt har bara EN orsak är fel. Vad man egentligen söker är kunskapen om huruvida en viss faktor, som vi kan påverka, ingår i orsakssammanhanget eller ej.

Det mänskliga förnuftets former kan illustreras som ett hologram, som en synekdochisk uttrycksform i vilken helheten samtidigt är en av delarna

P		H
R	Theoria → Episteme (att tänka - Vetenskap)	A
A	Praxis → Fronesis (att handla - Klokhet)	N
X	Poiesis → Tekne (att göra - Skicklighet)	D
I		L
S		A

Den ännu omedvetna retoriken, som representeras av den vertikala benämningen, kan betraktas som en omedveten konst eller kompetens som - när det blir medveten - utvecklas till en vetenskap eller en teknik.³

Låt mig därför formulera följande tes som utgångspunkt för mitt fortsatta resonemang:

Retoriken är en *upptäckt* medan Logiken är en *uppfinning*.

Detta innebär följande:

1. Retoriken är den naturliga formen för människans utövande av sitt förnuft. Utan denna givna förmåga skulle människan vara vad som helst men inte just "människa".
2. Logiken är en *uppfinning*, en *tanketeknik* och en *språklig bearbetning* som uppstår först när skriftspråket kommit till och skapat vetenskapen, såsom vi uppfattar den idag.
3. Logiken skulle aldrig ha kunnat komma till stånd utan retorik, medan retoriken finns redan från början där människan finns. (Utan *logos*, utan retorisk förmåga - säger Aristoteles skulle en individ vara ett djur eller en gud, men inte en människa).
4. Ett korollarium av min tes är att logiken har sin grund i retoriken och att logiken aldrig varken kan ersätta retoriken eller befria sig från den.
5. All vetenskaplig kunskap bygger således inte bara på logik utan, i grunden, också på retorik.
6. Vetenskapens enda "sanning" är formell (logisk konsistens) men utgångspunkterna och ingredienserna är alltid resultat av ett *överbäggande* och ett *val*.

2. Instrumentkunskap och kunskapsinstrument

- *Människan har ofta betecknats som HOMO SAPIENS ("den kunnande eller förstående människan")*
- *En kanske bättre karaktärisering vore HOMO INSTRUMENTALIS (den "verktygsskapande och vertygsbrukande" människan)*

Att kunna, att veta och förstå, antas vara den mest exklusiva av människans egenskaper. Men att människan ständigt - inte minst för sitt kunnande - är beroende av verktyg, av instrument, det är något som vore värt att oftare tänka på, så att vi inte tar för givet det som inte är annat än vår

³ Ordet "retorik" är, liksom flertalet kunskapsord - som vi kommer att visa - tvetydigt och används för att benämna såväl utövningen eller konsten att tala som kunskapen om hur detta går till. al-Farabi avslöjar detta när han talar om "vetenskapens konst". Ty även vetenskap måste "göras" för att den ska bli till.

egen skapelse och vårt eget val.

INSTRUMENT heter just *ORGANON* på grekiska. Det är ingen tillfällighet att man använde detta namn för att beteckna de skrifter som Aristoteles ägnade åt att reflektera över och analysera våra tankeverktyg, att betrakta sådant som vi tänker *med*, även när vi inte tänker *på* det.

Människans beroende av instrument genomsyrar hela den mänskliga existensen. Vi är dock invecklade i en paradox: utan instrument eller verktyg kan vi inte ens benämna och förstå ett instrument eller verktyg. Vi är beroende av helt olika typer av instrument: materiella eller mentala. Några instrument är så förbundna med vårt tänkande att vi knappast lägger märke till dem. Vi brukar säga att det är bra att se längre än näsan räcker. Men detta är inte alls svårt. Det svåra är att se själva näsan. Vi kan t o m se våra glasögon (som hjälper oss att se) men våra egna ögon kan vi inte se, för det är dem vi ser *med*. Samma sak gäller vårt tänkande. Vi tvingas använda oss av och förhålla oss till instrument på tre olika nivåer:

1. Vi använder oss av *externa instrument*, av verktyg eller redskap som är skilda från vår kropp, även om vi kan t.o.m. låta dem bli en protes i vår kropp. Till de externa instrumenten hör dock också språket, d v s det gemensamma teckensystem som vi förvärvar genom inläring från vår omgivning för att göra oss förstådda och uttrycka oss.

2. Vi har även många *kroppsliga organ* som hjälper oss med olika funktioner, som t ex synesorganen eller stämband. De viktigaste organen är kanske våra händer, de organ som "*hanterar*" och "*behandlar*" en stor mängd av externa instrument. Att ordet "*handling*" bygger på "*hand*" är både signifikativt och problematiskt. Vår moderna teknik upphäver ibland skillnaden mellan helt externa och kroppsliga instrument. Vi kan låta operera in verktyg i vår egen kropp, vilka därefter fungerar som en protes, som en artificiell (konst-gjord) del som tillförs kroppen.

3. Vi har slutligen *interna*, osynliga mentala och emotionella instrument. Det handlar om våra tankar och våra känslor men också om det begreppsmedvetande och de vanor som vi, genom vår aktivitet, införlivar i vår psykiska och viljemässiga natur, i vår personlighet. Här har vi den tydliga grunden för relationen mellan de tre termer som angivits tidigare:

LOGOS > LOGIK > ORGANON

Det är för att vi äger LOGOS (förnuft och språkförmåga) som vi kan tala om LOGIK – läran om hur logosverksamheten går till - och det är därför Andronikos kallade de logiska ämnesområden ORGANON.

Det som ger sin betydelse åt ett instrument är att det hjälper oss att skapa något, men instrumentet måste också i sig skapas. För att förstå vad "instrument" i grunden betyder måste vi befria oss från att alltid tolka ett instrument som något externt.

Vi kan använda oss av externa förefintliga saker som vi förvandlar till instrument. Vi skapar dock också, genom upprepade handlingar, interna instrument som utgör *vanor*: sätt att handla eller rent av tillvägagångssätt (*metoder*). Det är alltså inte det förefintliga och givna som gör något till ett instrument, utan dess användning *som* instrument *till* en funktion. Det instrumentella består således snarare av ett HUR, än av ett V AD. Det är hur vi använder något som ger detta något dess instrumentalitet. Därför ägnar Aristoteles en del av sin bok *Den Nikomakiska etiken* åt att räkna upp och beskriva de s k dygderna som *organ*, vilka uppstår efter upprepade handlingar.⁴

⁴ När något är resultat av vår natur, erhåller vi förmågan först och utövar aktiviteten därefter (vilket är uppenbart när det gäller våra sinnen: vi får inte sinnen därför att vi ser eller hör många gånger, utan tvärtom: vi brukar (sinnen) därför att vi har dem, vi har inte dem därför att vi har brukat dem). Vi förvärvar dygderna däremot genom en föregående övning, som det också är fallet i alla de övriga former av skicklighet. Ty det som ska göras, när vi har lärt oss, det har vi lärt oss genom att göra det. Vi blir exempelvis husbyggare genom att bygga hus och cittraspelare genom att spela cittra. Vi blir rättfärdiga genom att handla rättvist, måttfulla genom måttfullt handlande och modiga genom att handla modigt" {NE

Det handlar inte bara om moral utan också om intellektuella dygder eller förmågor. All träning, all inläring och all uppfostran är till för att åstadkomma ett bestående sätt, en förmåga eller kompetens, en "dygd" (sagt i gamla termer), en *areté*. En pianist är bara den som länge spelat piano. Ett instrument kan behöva ett underlag (en person eller ett ting) men det instrumentella ligger i funktionen, snarare än i det som funktionen använder sig av för att nå sitt resultat.

En viktig karaktäristik hos våra instrument är att de inte är *nödvändiga* i sig, men människan är av nödvändighet bunden till instrumentbruk. Människan är ett organberoende djur. Att de enskilda instrumenten sällan är nödvändiga betyder att de blir valda på grund av sin ändamålsenlighet.⁵

Vi kan välja ett instrument i stället för ett annat, men vi är ändå ständigt beroende av något instrument. Instrumenten ger uttryck åt människans paradoxala valfrihet: vi kan välja det ena eller det andra men vi är tvungna att välja något ... och samtidigt att välja bort något. Ty, som Stagnelius säger: "Tvenne lagar styra detta liv: förmågan att begära är den ena; tvånget att försaka är den andra. Adla du till frihet detta tvång". Detta ofrånkomliga kryssande mellan "Scylla och Karybdis" är också en bra bild på människans retorikberoende.

Ett annat ord för *logos* är "diskursen". Vi måste låta orden löpa (*dis-currere*), vrida och vända för att komma från klarhet till klarhet. I denna kurs eller process faller vi dock ständigt i en fälla: sammanblandningen mellan instrumentet och vad instrumentet är till för, det som ska åstadkommas med dess hjälp. Det moderna samhällets mest invanda och flagranta exempel är *pengarna*. Att betala är som att tala. Men en av retorikens uppgift är att särskilja det symboliska - det instrumentellt brukade - från den mening som styr denna diskursiva process, dvs. att behärska språket utan att låta sig behärskas av det.

Man kan säga att retoriken visar hur människan använder sig av ett internt instrument: tanke och känsla, som kommer till uttryck (som "inkarnerar") med hjälp av ett externt och mänskligt gemensamt instrument: det gällande språket. Jag understryker "gemensamt" därför att det är denna gemenskap som gör språket (de systematiskt artikulerade orden) till underlag för ett externt instrument. "Om ett lejon kunde tala, då skulle vi inte förstå lejonet" säger Wittgenstein.

3. Människans två kunskapsformer

Hos Aristoteles (NE III,3) förekommer en hänvisning till två skilda former av mänsklig kunskap. Det ena beskriver han som "kunskap om det som *inte* kan vara på annan sätt". Den andra åberopar han som en "kunskap om det som kan vara på annan sätt". Ett något förenklat - om än riskabelt - sätt att förstå skillnaden är att jämföra med vad som ibland kallas *teori*, till skillnad som vad vi brukar kalla "handling" eller *praktik*. Ibland frågar vi oss "Vad är detta?" (när vi ställs inför något objekt eller fenomen) och ibland gäller vår fråga: "Vad ska vi göra med detta?".⁶

Vi föds i en värld av givna fakta, av sådant som jag inte har skapat men som redan finns till. Jag måste kunna förstå vad detta givna innebär om jag ska kunna leva och handla. Det som redan finns kan dock vara gjort av andra människor. Ordet "factum" på latin betyder "det gjorda". Gianbattista Vico säger dock att "Människor kan bara förstå vad de själva har gjort (dvs. det som är gjort av oss själva eller av andra människor) - det andra kan vara Gud förstå".

Aristoteles' till synes enkla dikotomi blir härigenom en aning invecklad. Ett sätt att förklara Vicos ståndpunkt vore att påstå att det inte är samma sak att *veta* och att *förstå*. Det finns mycket

II 02a 26 ff.}.

⁵ Vi har inte valt våra kroppsorgan, men om vi saknar någon av dem så saknar vi funktionen om vi inte hittar ett alternativ.

⁶ Vårt problem är att vi oftast förstår vad något "är" just mot bakgrund av vad vi kan göra (vad det betyder för oss). Vilket visar hur teori och praktik implicerar varandra .

som vi vet men som vi ändå inte förstår.

Den andra formen av kunskap (kunskapen om det som *kan* vara på annat sätt, eller, om man så vill: kunskapen om det som beror på vårt eget skapande eller handlingsförmåga) skulle vara - i enlighet med den aristoteliska distinktionen - en kunskap om sådant som kan vara föremål för övervägande, dvs. sådant som kan hanteras med hjälp av retorisk kunskap. Det som *inte kan* vara på annat sätt (en kausalbetignad process) kräver däremot bara en kalkyl och blir vad det är av sig själv utan att våra ord kan påverka det.⁷

Att helt och hållet skilja dessa två kunskapstyper skulle kräva att tanke och handling vore helt skilda saker. Människans instrumentella beroende innebär dock att även för att tänka och förstå måste människan välja lämpliga instrument och metoder. En "teori" är också en mental aktivitet (som externaliseras i ord eller grafisk) och varje aktivitet har att göra med *praxis*.

Det går således inte att skilja begreppen *teori och praktik* hur som helst. Skolastikerna talade om olika sätt att göra begreppsdistinktioner: *precisiva distinktioner* och *positiva distinktioner*. En positiv distinktion innebär att begreppskillnaden motsvarar också en ontologisk skillnad i det som åsyftas, medan en precisiv distinktion innebär att vi betraktar samma fenomen eller samma sak från två skilda synvinklar. *Teori och praktik* kan inte skiljas annat än precisivt, ty den som teoretiserar "gör något" och att göra något hänvisar till en praktik. Praktiken låter sig dock också studeras teoretiskt, när vi inte frågar oss "vad är detta?" utan "hur går detta till?" (hur gör man?).

Vår interna mentala instrumentalitet får oss att hamna i vår mest grundläggande existentiella paradox. Vi kan inte tänka på hur vi tänker utan att just tänka. Det är som att gripa en hand med samma hand, eller lyfta sig själv i håret. Och vi kan inte tala om språket utan att använda språket för att göra det. Den arkimediska, externa fasta punkten saknas helt. Språk och tanke är sitt eget instrument. Det finns ingen absolut stödpunkt för kunskap i den mänskliga tillvaron. Vi måste alltid utgå från något som är *förgivettaget* och som vi endast kan ändra på genom att utgå från det. Det påminner om fången som bara kan komma ur fängelset genom att klättra över fängelsets egen mur, ofta med hjälp av fängelsets egna lakan. Det är denna grundläggande existentiella paradox (en paradox som Kierkegaard behandlat med omsorg⁸) som sätter hela vårt sanningsbegrepp i kris och som gör topikläran till Retorikvetenskapens kunskapsteoretiska grund.

Vi utgår alltid ifrån något förgivettaget när vi tänker och när vi talar. Det som vi *tänker på* eller det vi *talar om* relateras alltid till en av oss förgivettagen synvinkel. Det enda *absolut* giltiga är att allting är *relativt*, brukar jag säga. Även detta som jag håller på att säga här, som om det vore välgrundat och förutsättningslöst, bygger på en existensuell inkonsistens. Vi ser inte någonting i sig utan vi ser någonting *som* någonting. Vi betraktar andra seder och vanor, liksom andra sätt att resonera, utifrån vårt eget. Att förstå en annans sätt att tänka kräver därför att vi vänjer oss att leva som den andre, ty vi lever inte som vi lär utan vi lär snarare som vi lever. Att förstå är att skilja, inte att blanda ihop. Förståelse kallas därför också urskillningsförmåga. Det värsta Babeltornet uppstår inte när vi talar olika språk, utan när vi tror att vi pratar samma språk. Ett vanligt sätt att försöka förstå något annat, att försöka förstå vad som skiljer oss och är annorlunda är ändå att relatera det (att mäta det mot) det som är vår egen paradigm⁹. Detta

⁷ Magin bygger på tron att man kan påverka händelser med ord. Såväl naturens fenomen som den andres handlingar blir fakta för mig. Retoriskt, med hjälp av ord, kan jag *direkt* påverka mänskligt förorsakade fakta, handlingar, inte naturfenomen.

⁸ *Avslutande ovetenskaplig efterskrift*, sv. övers. S. Borg, Nimrod 1999.

⁹ Ramirez, JL.: *Lära och leva/leva och lära* (ingår i *Chimärerna: Porträtt från en forskarutbildning*, sammanst. Av Gunnar Olsson, Nordplan 1996).

gäller också när vi lär oss genom att jämföra något med någonting annat. Men då gäller det att ha öppet sinne och inse att mitt sätt att se är bara ett sätt att se.

Vårt liv är också ett kunskapskryssande mellan två verkligheter: å ena sidan det som är redan före oss och som vi inte kan göra ogjort; å andra sidan det som vi fortfarande kan åstadkomma och påverka. Vi förstår bakåt och handlar framåt - sade Kierkegaard - och vi märker att det ena har en fast given förklaring (lika ofrånkomlig som en orsak) och det andra beror på våra ännu ej fullbordade intentioner (även om det gäller att hantera orsaker). Orsak och intentioner är alltid sammanflätade i våra liv, även om de tillhör två olika kunskapsområden. När vi frågar oss "varför" - oavsett om det handlar om det förgångna eller om det framtida - kan vi åsyfta två olika förklaringar: en kausal och en intentionell. Jag kan t ex. slå sönder fönsterglaset i min stuga *därför* att stenen är hårdare än glaset, men jag gör det *därför* att jag har glömt mina nycklar och vill komma in. Den första förklaringen kan vara mer adekvat för logisk argumentation, medan den andra har en till synes mer retorisk karaktär. Men de är sammanflätade.

I vårt moderna samhälle har vi vant oss vid det som jag skulle vilja kalla det *kausala paradigmat*. I en religiöst eller mytiskt präglad kultur ser man kanske allting utifrån ett *intentionellt paradig*. Båda kan leda till idealiserande överdrifter. De flesta av oss tror inte längre att åskans blixtnär är en effekt av gudomlig handling (av Tors agerande i den nordiska mytologin), även om många av oss, innerst inne, vill se olyckor och katastrofer som Guds straff för våra synder. Vi får lära oss att hantera de två fenomenvärldar som ett janusansikte: det som händer utan vår vilja och det som uppstår på grund av våra handlingar och våra beslut.

I den västerländska kulturen har vi försökt renodla den kausala verkligheten (för att vara säkra genom att vara enögda). Men Janus har två ögon åt olika håll och den intentionella verkligheten går inte att särskilja från den kausala annat än *precisivt*, som jag sade tidigare. En handling utnyttjar ett givet kausalförhållande för att försöka nå sina intentioner, men kan inte bortse från den. Bara det som är *möjligt* kan åstadkommas genom vårt handlande. Det är dock i mångt och mycket våra intentioner som förorsakar, även om slumpen och okunskapen om orsaker gör sitt. När våra intentioner misslyckas beror det ofta på vår okunnighet och bristande beredskap. Vi kan missuppfatta eller missa något av de verkande inslagen. Eller helt enkelt vet vi inte eller blir överrumplade av slumpen. Felet kallas då "den mänskliga faktorn". Att vara på alerten är att ha *kairos*-känsla, handla på rätt sätt i rätt ögonblick. Det krävs ett ständigt resonering och övervägande för att inte tappa bort någonting som kan inverka på det som vi företar oss, samtidigt som vi avgör vad vi vill åstadkomma och "varför" (dvs. av vilken anledning). Allt detta kan tyckas väldigt invecklat, men utan att hålla de två sidorna i ständigt förhållande med varandra blir vi som "ett drivande blad i höstens vida rike" som Fröding sade.

Jag nämnde att vi försöker förstå den andre utifrån vårt eget perspektiv (åtminstone till dess att vi har lärt oss att leva som den andre). Ett sätt att aldrig förstå den andre är då att helt hålla fast vid sitt eget perspektiv. En sådan attityd ger ingen dialog. Jag kallar denna metod QED: *Quod erat demonstrandum* (det som skulle bevisas), ett typiskt sätt att resonera som liknar geometrins bevisföring. Jag vet redan vad som är gällande och vad som är sant och jag vill bara få den andre att fatta det. Då behöver jag knappast lyssna. Jag vet redan vart vi måste komma. Denna metod kännetecknar på sätt och vis den *dialektiska* metoden: att finna argument för att hävda en tes som är given.

Ett annat sätt att resonera är den i grunden *retoriska*. Jag kallar den QEI: *Quod erat inveniendum*. Här handlar det om att först lyssna och sedan tala. "Ingen kommer någonsin att förstå en filosofisk bok av något djup, utan att *inledningsvis* tro på den, eller åtminstone tills vidare hålla inne med sina tvivel", skriver Oxfordfilosofen Richard M. Hare [min kursivering] "Annars kommer man aldrig att fatta vad författaren försöker förmedla"¹⁰. Någon måste ändå tala först.

¹⁰ Hare, R.M. *Moral thinking*, Oxford Univ. Press, 1981 (svensk övers.: "Moraliskt tänkande", Thales, 1994).

Den som talar först i en äkta dialog ska vara beredd att sedan lyssna på den andres åsikter och kommentarer och förstå hans ståndpunkt, vilket inte behöver tolkas som en eftergift. Även om jag har välgrundade åsikter kan den andres perspektiv berika dem och göra mig säkrare i min ståndpunkt än vad de var när samtalet började. Om jag däremot har missat något eller har fel, kan den andre öppna mina ögon. Detta kräver dock öppet sinne: beredskap att ta emot utan att i onödan ge efter. Sådant kallas *fronesis*, klokhet.

Åsiktsutbyten visar tydligt hur varje uppfattning alltid kan mätas utifrån en annan synvinkel. Man kan aldrig förstå ett ställningstagande eller ett begrepps innehåll om man bara ser det från en sida. Att förstå är att *mäta*, att relatera till en given ståndpunkt. Vi förstår främmande begrepp utifrån begrepp som är förgivettagna. Vår mentalitet och vår topik är dränkta i ett grundläggande förgivettaget synsätt; vi förstår i första steg andra uppfattningar och begrepp genom att översätta dem till våra egna föreställningar. Jag skall nu visa hur detta återspeglas i det sätt på vilket vi hanterar relationen mellan de två kunskaperna som jag beskrivit tidigare.

Många föreläsare och handböcker vill hjälpa oss att förstå hur vi tänker genom att ställa upp begreppslistor som förklaras i jämförelse med eller kontrast till varandra. Den ena skrivs till vänster och brukar representera det som ska fungera som förklaringsprototyp. Det är normalt t.ex. att säga "rätt och fel", snarare än "fel och rätt". Eller "höger och vänster", hellre än "vänster och höger". "Man och kvinna" förekommer oftare än "kvinna och man" och vi är vana att säga "han och hon", hellre än "hon och han", om vi inte medvetet ändrar på ordningen. Språkbruket avslöjar våra fördomar. Man kan säga att den vänstra sidan utgör *topiken*, det förgivettagna, och ska spela måttstocksrollen gentemot det andra.

I vår moderna topik utgår vi alltid från den *positivvetenskapliga* kunskapen som den viktiga och paradigmatiske kunskapsformen. Vi studerar mänskliga handlingar med vetenskapliga metoder och menar därmed att matematiken, fysiken och den formella logiken och deras metodologi ska efterliknas, när vi ska försöka förstå sociala fenomen. Positivismen har varit ett dominerande tankemönster i flera hundra år. I enlighet med detta har vi lärt oss att relatera Retoriken till Logiken (som vi ska se), och inte tvärtom.

Kontrasten mellan de två former av mänsklig kunskap och deras objekt har fått sitt uttryck i många olika begreppspar. Jag kommer att ta upp en lång rad av dem. Först dock en historisk reflexion:

Den muntliga kulturen som rådde innan skriften och vetenskapen började etablera sin hegemoni, hade en utgångspunkt som vi kan kalla för "handlingsperspektiv". Man såg allting som *intentionellt* skapat av någon och inte som kausalt förorsakat. Naturfenomen berodde på gudarnas handling. Begreppet *nomos* var då mer grundläggande än *fysis*. Ordet "lag" hör därför primärt till samhället, inte till naturen. När fysik och naturfilosofin började tala om "naturlagar", övertog man samma lagbegrepp (konventionellt etablerat handlings sätt). Vetenskapens triumfer och förmågan att inspirera uppfinningar medförde att relationen kastades om: intentionaliteten ses nu i kausalitetens perspektiv och även samhällsfenomenens förklaring börjar söka sig till kausala förklaringar.

Jag skall strax visa en lång rad begreppsjämförelser. Varje begrepp som står till höger relateras till det som står till vänster och uppfattas i dess perspektiv. Den vänstra listan representerar allt vad vår moderna kultur har satt upp som *mönster* för en säkrare och mer riktigt uppfattning. Det finns dessutom ett kriterium som förenar med varandra alla de begrepp som står på den vänstra listan och ett relaterat kriterium som förenar med varandra också dem som står på den högra listan. Jag överlåter åt läsaren att begrunda begreppsparen var för sig. Jag ska bara uppehålla mig vid några enstaka. Det skulle bli för omständligt att här kommentera var och en. Schemat kan kanske ligga till grund för en seminariediskussion. Jag ska här endast kommentera några

enstaka fall. Jag börjar med ett inledande schema där begreppen skapats och grupperats efter de två kunskapsgrunderna:

FYSIS	NOMOS
Natur	Kultur
Kausalitet	Intentionalitet
<i>Nödvändighet</i>	<i>Möjlighet</i>
LOGOS	MYTHOS
Förnuft	Intuition
Analys	Syntes
Skriftspråk	Talspråk
Beskrivning	Berättelse
Prosa	Poesi
TEORI	PRAKTIK
Vetenskap	Konst
Förståelse	Handling
<i>betraktelse</i>	<i>produktion</i>
<i>beskrivande</i>	<i>agerande</i>

NATURVETENSKAP / samhällsvetenskap / HUMANVETENSKAP

Begreppsparat FYSIS/NOMOS är en av de äldsta som uppstod i den grekiska tankevärlden vid övergången från den talande till del skrivande kulturen, på 700-talet f Kr (försokratikernas tid). Skriftkulturen medförde uppkomsten av vetenskapen, demokratin (s k *isegoria*) och stadsplaneringen¹¹

Med *fysis* menade man "naturen", det som är givet utan människans ingrepp, medan *nomos* stod för det som kan översättas med "lag" eller "konvention", något som innebär ett fritt ställningstagande. På den tiden var *nomos* den synvinkel från vilken människor betraktade sin verklighet. De hade inte skapat de naturfenomen som fångade deras liv, men de hade heller inte ännu nått till en kausalförklaring. Denna uppstod senare med vetenskapen. Den enda formen av förklaring som dessa människor tillgrip var således inte kausal utan intentionell.

Människorna visste vad de själva kunde åstadkomma och frågade sig hur det, som inte var deras verk, hade kommit till. Eftersom människan inte förorsakade dessa naturfenomen måste det finnas någon annan som gör det. Gudarna och andra högre krafter fick träda in som aktörer, i stället för det som sedermera skulle uppfattas som objektiva orsaker.

Det längsta man sträckte sig i en objektiverad förklaring var teorierna om grundelementen jord, vatten, luft och eld). Men skapelsen av dem och igångsättandet av naturkrafterna var en gåta som myterna försökte förklara. Därför kom naturens drivkrafter sedermera att kallas för "lagar". Naturen (*fysis*) övertog metaforiskt den mänskligt konventionella benämningen "lag" för sina orsakssamband. Det är således juridiken, inte naturkunskapen, som står som grund för användningen av ordet "lag", som en kvarleva av det förvetenskapliga paradigmet.

Fysis (som betyder "natur" och skulle ge ursprung till vår "fysik") förenades med *logos*, som innebar förnuftets upptäckt på Miletos tid. *Logos* representerar dock ett förnuft som har börjat att tänka sig själv, som ser skillnad mellan tanke och verklighet och därmed skapar det sanningsbegrepp som vi blivit vana vid. Detta aktiveras i och med alfabetets tillkomst som låter språket materialiseras på ett visuellt och gripbart sätt, vilket möjliggör tecknets analys som en

¹¹ Fredrik Lång: *När Thales myntade uttryck - en bok om det sakliga tänkandets uppkomst*, förlaget Draken, Esbo 1982.

koppling mellan något som betecknar och något som betecknas. *Mythos* är berättelsen, metaforen och exemplet i ett och samma. Det är den spontana insikten som inte skiljer mellan tanken och det man tänker på.

I begreppspar Naturvetenskap / Humanvetenskap uppstår emellertid en brygga som heter Samhällsvetenskap (ibland socialvetenskap) och som ser vetenskapen om människan från naturvetenskapens synvinkel. Durkheim utgick i sin sociologi från tesen: "samhället ska betraktas som ett ting".¹²

Låt oss dock återuppta och komplettera vårt parallella begreppsdiagram :

NATURVETENSKAP / samhällsvetenskap / HUMANVETENSKAP

Epistème

SANNING

Sannolikhet (det givna)

(Teknik)

Dóxa

TRO (försanttaget)

Topik (det förgivettagna)

(Konst)

Sannolikheten (ordagrant "det som liknar sanning") hör inte exklusivt till retoriken, som man gång på gång velat göra gällande. Retoriken kan använda det sannolika som utgångspunkt, men även vetenskapen sysslar med sannolikheter, som hypoteser och som icke säkra slutsatser. Det som kännetecknar retoriken är det trovärdiga, snarare än det sannolika.¹³

Poppers falsifikationsteori visar att det inte finns någon slutgiltig naturvetenskaplig (än mindre samhällsvetenskaplig) sanning som motsvarar schemat "a är b". Den enda sanningen är den logiska, *koherenssanningen*, inte något som innebär *korrespondenssanning*.

Låt oss nu komplettera schemat med en rad begreppspar av metodologisk karaktär för den ena eller den andra typen av kunskap.

LOGIK

Positivism

Metodologi (angiven väg)

Att veta "vad"

Observation

Objektiv (reduktionism)

Renodlat "logos"

Tidlös

Ord (etiketter) – entydig referens

Syllogism

Induktion

Antingen/eller

RETORIK

Hermeneutik

Heuristik (vägsökande)

Att förstå "hur"

Introspektion

Pragmatisk (situationsrelaterat)

Ethos-Pathos-Logos

Tidsrelaterat

Kontextuell referens

Entymem

Exempel

Både-och (varken/eller)

Det märkliga med den ovannämnda begreppskontrasten är att det som vi i skolan och i det offentliga livet lär oss att använda som det korrekta perspektivet – representerat i den vänstra kolumnen – är, i grunden, "barnet" till dess motsvarighet i den högra kolumnen.

Listan till vänster motsvarar ett perspektiv där förnuft, objektivitet och säker kunskap tas för givna och värderas som det rätta. Alternativen till höger blir bara dess komplement och

¹² Samhällsvetenskap kallas i andra språk socialvetenskap. I svenskan tycks socialvetenskapen vara en underavdelning av samhällsvetenskapen, vid sidan av nationalekonomi och andra ämnesområden.

¹³ När Aristoteles i N.E. .

surrogat. Vi lär oss här att förstå fadern utifrån barnet: det som står på den högra kolumnen ger namn åt det tänkesätt som rådde i människans kultur innan det som står till vänster kom till.

Det som står till höger blev synliggjort och namngivet först vid tillkomsten av det som står till vänster. Först då utvecklades en teknik som gjorde kunskapen medveten om sig själv och möjlig att manipulera. Det som tas upp i den högra kolumnen hade således från början inte tydliga namn.¹⁴

Det är tänkandet enligt den vänstra kolumnen som är namngivare för båda och skapar till synes systematisk ordning och reda. Den vänstra sidan behöver den högra för att se sig själv.¹⁵

Det är bara i kontrast med något annat som någonting får ett namn. Analysen och skiljedomsprincipen är just det som ligger till grund för vår formella logik. Detta analytiska och logiska synsätt utvecklas med hjälp av skriftspråket. Det som från början bara fanns i vår tanke och bara kom till uttryck i en kroppslig funktion (talandet) förvandlas till ett verktyg som alla andra. Munnen och örat överlåter åt handen och ögat att skapa och betrakta språket som ett externt verktyg.¹⁶

Tanken på att det finns en kausalbetingad verklighet står i kontrast med en intentionellt styrd verklighet som skapas genom handling. Problemet är dock att den kausala modellen får tolkningsföreträde och invaderar vårt handlingsperspektiv. Kunskapen förtingligas och uppfattas entydigt som en kalkyl, såväl om det som redan ägt rum som om det som planeras.¹⁷

Mening förväxlas med mål och handling blir beteende (behaviourism). Skillnaden mellan Naturwissenschaft och Geisteswissenschaft, som präglade den akademiska debatten i Tyskland vid slutet av 1800-talet, resulterar i att en gök uppstår i boet: samhällsvetenskapen. Numera vet ingen riktigt vad skillnaden mellan humanvetenskap och samhällsvetenskap är. För säkerhets skull tillämpar man pleonasmen "humanvetenskap och samhällsvetenskap" (på samma sätt som det talas om "etik och moral") även vid officiella dokument och i forskningspolitik.

På detta sätt undviker man att ta ställning till vad som är det ena eller det andra. Resultatet är att humanvetenskaperna alltmer hamnat under positivistisk översyn och att det är samhällsvetenskapen, en bastard till naturvetenskapen, som har fått tolkningsföreträde. I det akademiska livet ställs då samma krav på ackumulativ kunskap och bibliografiska referenser, som lämpar sig för naturvetenskaplig forskning. Man glömmer att humanvetenskap visserligen bör ta hänsyn till det redan sagda, men borde framförallt bygga på självtänkande, nya synvinklar och tankeklarhet.¹⁸

Positivismens syn tror sig stå för den "riktiga" vetenskapen och har vänt upp och ner på flera av de aristoteliska begreppen, utan att märka det. Konstbegreppet har råkat ut för synekdoke och dess grekiska namn, *tekne*, har gett upphov för vårt ord "teknik". Till grund för denna

¹⁴ I Molières pjäs *Le Bourgeois Gentilhomme* förvånas M. Jaurdain över att han i 40 år talat prosa utan att veta att det hette prosa.

¹⁵ José L Ramirez: "Lära och leva -leva och lära": Om kiasmens heuristik och om kunskapsetik (i "Poste Restante", Nordplan 1996).

¹⁶ Walter J. Ong: *Muntlig och skriftlig kultur - teknologiseringen av ordet*, Anthropos 1990.

¹⁷ Som vederläggning av uppfattningen om samhällsplanering som en kalkyl-vetenskap se: JL.Ramirez: *Retorik som humanvetenskaplig kunskapsteori och metod i samhällsplanering - En ideöversikt*, Statsvetenskaplig tidskrift, årg. 106 nr 1, 2003/04.

¹⁸ Detta problem drabbar ej minst retorikforskningen. Naturligtvis ska man vara lyhörd för det redan sagda, men det som behövs är att forskarna försöker tänka själva och vågar ändra på metoder och synsätt. Vi ska självfallet vara Aristoteles och Ciceros fortsättare, men inte deras efterföljare.

begreppsliga förvandling ligger bortfallet av den aristoteliska distinktionen mellan *praxis* och *poiesis*. Numera är det bara *poiesis* som gäller, men den kallas praktik, så att sammanblandningen inte märks. Kort sagt handlar detta om att vi blir blinda för handlingen (det som gjuter in mening) och fäster oss vid instrumenten och tingen, vilka saknar mening om de inte relateras till våra handlingar.¹⁹

Vår tillvaro befinner sig i korsningen mellan "det som inte kan vara på annat sätt" och "det som kan vara på annat sätt", för att använda översättningen av Aristoteles uttryck. Det kausala och de intentionella, skulle man kunna säga. Vico hade en uttrycksfull beskrivning av relationen mellan dessa två sfärer: "Människan kan bara förstå vad hon själv har gjort, det andra kan bara Gud förstå". I det intentionella har vi en förklaring som syftar till meningen med våra handlingar. I det kausala har vi bara de givna villkoren som vårt handlande måste anpassa sig till.

Utan en intentionell bakgrund blir allting meningslöst. Därför vill religionen se naturen som en produkt av Guds intentioner. Det innebär med andra ord att kunskapen om mänsklig handling (humanvetenskapen), ligger till grund även för naturvetenskapen. Men då får man avslöja metonymin i ordet "vetenskap". Vetenskap är en systematisk kunskapsskapande aktivitet, således en mänsklig skapelse. Den kan därför bara bli förstådd ur ett humanvetenskapligt perspektiv.

Det är således fel att se *Humanvetenskap - Samhällsvetenskap - Naturvetenskap* som tre jämställda områden, som tre bitar av samma tårta. *Naturvetenskap* förstådd som kunskapsprodukt är något som uppfyller de villkor som en positivistisk logik ställer. Men naturvetenskap betraktad som naturvetarnas aktivitet är i sig inte naturvetenskap utan humanvetenskap, kunskap om mänskligt handlande. I detta handlande ingår att välja studieobjekt (ett motiverat val), att skapa ett språk som inte längre är det naturliga språket med alla sina uttrycksformer, att skapa ett för objektifieringens ändamål anpassad logik samt att utveckla en metod.

Att naturvetenskap är inte naturvetenskap, lika lite som att äta är det som ligger i tallriken eller det som hamnar i magen. Metonymin som förväxlar handlingen med instrumentet eller produkten är närvarande i samtliga våra kunskapsbegrepp.²⁰

Det är just Retoriken, medvetenheten om förekomsten av bl a metafor- och metonymifenomen, som hjälper oss att förstå hur det förhåller sig i relationen mellan humanvetenskap och naturvetenskap. Det är moder Retorik som förstår barnet Logik, inte tvärtom. Det visar också hur den moderna samhällsvetenskapen är en kunskapshybrid där tolkningar och vacklande semantik kombineras med positivistiska krav, så att vissa ord måste exaktdefinieras och mätas och där grammatiken får morfologin reducerad. Den positiva vetenskapen ser språket som etiketter och tillåter i princip bara påståendesatser i indikativform och i tredje person.

Det låter säkert inte invändningsfritt i mångas öron, när jag hävdar att det är fel att låta det positivistiska, systematiska tänkandet göra sig till förebild för rätt kunskapsinhämtande och att logiken gör anspråk på att vara det riktiga sättet att resonera till förfång för retoriken. Vi är vana vid att betrakta vetenskapen som en fördjupad kunskapsinsikt. Den kunskap som i den primitiva, talande kulturen inte nått en systematisering och en fördjupning skulle ha nått detta stadium just genom vetenskapens och den formella logikens etablering. Övergången från omedveten till medveten kunskap måste ge den sistnämnda företräde. Det ligger dock en sofism

¹⁹ Jose L Ramirez: *Skapande mening, samt Om meningens nedkomst*, Nordplan 1995.

²⁰ Detta förklarar vår tids behov att tala om "kunskapa", när man vill göra klart att man talar om kunskapshandlingen, inte om vad den åstadkommer. Ordet "kunskapa" betydde tidigare "spionera" och dess bruk som beteckning för kunskapsaktiviteten är ett modernt fenomen.

i detta påstående.

Logiken och vetenskapen innebar inte en fördjupning och förfining av den tidigare kunskapen inom alla områden. Även om logiken och vetenskapens uppkomst medförde en medveten behandling av språket och en ökad insikt om den materiella verkligheten och det organiska livet, innebar detta samtidigt en reduktion av kunskapsobjektet till det som kan beskrivas empiriskt i exakta termer, kvantifieras och behandlas enligt en rigorös formell logik. Därmed skapades en synekdoke av kunskapsbegreppet, där allt som inte kan fångas i den positivistiska mallen ska behandlas som mindre värt.

Den positivistiska uppfattningen inte bara reducerar kunskapen om människan på ett metonymiskt sätt. Den förvränger också kunskapen om vad språket är. Ögat och handen tagit från munnen och örat makten över språket. Språket uppfattas sedermera som etiketter till väl avgränsade fenomen och ting. Sanningen uppfattas som en korrespondens mellan det sagda och verkligheten.²¹ Handlingen blir osynlig och reduceras till de materiella instrument eller produkter som handlingen ger upphov till. Substantivet blir kung över verbet.²²

Retorikens övergång från en naturlig omedveten nivå till ett medvetet studieobjekt innebär visserligen en framgång, men drabbas ändå alltför ofta och under långa perioder av den positivistiska systematikens snäva synsätt. Retorikteorierna och retorikens begreppsapparat har ofta fixerat sin uppmärksamhet på orden och vad orden refereras till, till förfång för insikten om vad talande och människors förmåga att använda ord för att uttrycka mening innebär. Retoriken har låtit så många träd att växa, att skogen inte syns. Det som saknas i dessa tider av retorikrenässans är en höjd utsiktsplats som kan se alla dessa retorikens grenar och uppfattningar i ett övergripande sammanhang

5. Språkets metonymiska glidning mellan ting och handling

"Vad är sanningen? En tågande här av metaforer, metonymier och antropomorfismer, kort sagt en samling av framhävda mänskliga egenskaper överförda till ett annat område" (Fr. Nietzsche)

Kommentar:

Metafor och metonymi är inte bara elegansskapande instrument. De ligger till grund för språkets skapande. Det handlar inte bara om poetiska uttryck, det handlar om själva ordbildning. Om metaforen har tusentals texter skrivits – om metonymin bara ett fåtal. Alla vet dock vad en metafor är, men knappast vad en metonymi är. Ändå är metonymin av mycket större betydelse än metaforen. Ett enkelt sätt att förklara dessa kognitiva fenomen är att metaforen bildar uttryck genom likhet eller analogi, medan metonymin använder associationen som resurs.

Nästan samliga ord som har med kunskap och språk att göra lider av ett metonymiskt begär, främst då orden "kunskap" och "språk". Den metonymiska glidningen skiftar ofta mellan Förmågan - Handlingen - Instrumentet - Resultatet

[Vårt medvetande riktar sig i första hand till objektet eller resultatet och i andra hand till de externa instrumenten, inte till de interna, mentala instrumenten och hur man använder dem].

Kunskap	(aktivitet och dess resultat)
Språk	(förmåga och aktivitet att tala och orden vi använder för att tala)
Ord	(talakten samt, i pluralis, de termer man använder)

²¹ Tarski och Wittgenstein .

²² De indogermanska språken har för det mesta utvecklats under substantivets hegemoni, medan i semitiska språk som arabiska och hebreiska finns alltid grunden till ordbildningen i morfem som motsvarar en verbform.

Tanke	(mental aktivitet och idén eller formuleringen som resulterar därav)
Vetenskap	(forskningsverksamhet och verksamhetens resultat och instrument)
Retorik	(talande aktivitet och det vetenskapliga ämnet som studerar talessätten)
Logik	(förmåga, tänkandet och även procedurerna därtill)
Metod	(sättet att hantera något och dess formulerade uttryck)
Teori	(betraktande aktivitet och logisk sammanhängande beskrivning av det som betraktas)
Begrepp	(handlingen att uppfatta något och detta "något" som uppfattas)
Uttryck	(akten att uttrycka sig och det som akten åstadkommer)
Metafor	(egentligen "överföringen" av ett ord till en uttryckssituation, men man använder "metafor" för att beteckna det överförda ordet, vilket innebär att man begår en metonymi när man talar om metafor)

Vi använder ofta ord i presensparticip när vi vill framhäva handlingsbetydelsen och undanröja handlingssubstantivets inbyggda metonymi. Vi säger då "tänkande" och "uttryckande", i stället för "tanke" och "uttryck". Infinitiv som "språka" (konversera) och "kunska" (spionera) har kommit att användas för att framhäva handlingsaspekten hos "språk" och "kunskap" och undvika den metonymiska sammanblandningen däremellan.

Den humanvetenskapliga handlingsteorin betraktar verkligheten i intentionellt skapandeperspektiv, alltså i ett handlingsperspektiv. Humanvetenskaplig kunskapsteori innebär att granska hur vi gör och inte bara vad vi gör, att göra oss medvetna om sådant som vi tänker med, men som vi inte ofta tänker på. Humanvetenskaplig handlingsteori använder retoriskt kunnande som kunskapens teori. Språk är handling.

Retorik är:

vetenskapen om hur vi låter våra förgivettagna tankebanor komma till uttryck och skapa en social verklighet.

Retorik är en medveten undersökning av vad vi gör med språket och vad språket gör med oss. Om vi lånar Benedetto Croces benämning för sin "estetik" kan vi säga att Retorik är vetenskapen om uttrycket (d v s om uttryckandet).